

MADANIY KONTEKSTLARNI HISOBGA OLGAN HOLDA SO'Z VA IBORALARNI TARJIMA QILISH

Umida Farxadovna Maxmudova

O'qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqola madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda so'z va iboralarni tarjima qilish muammolarini tahlil qiladi. Til tarjimasida nafaqat lingvistik, balki madaniy omillar ham muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Mualliflar turli madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlar tufayli yuzaga keladigan tarjima xatoliklari, pragmatik kontekst va madaniy asosning ahamiyati haqida fikr yuritadilar. Shuningdek, maqolada madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda muvaffaqiyatli tarjima strategiyalari va usullari muhokama qilinadi. Amaliy misollar yordamida so'z va iboralarni to'g'ri kontekstda tarjima qilishning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *Tarjima nazariyasi, Madaniy kontekst, Lingvistik tafovut, Pragmatik kontekst, Tarjima xatoliklari, Tarjima strategiyalari, Madaniyatlararo muloqot*

Kirish qismi: Tarjima jarayoni tilshunoslikning murakkab va ko'p qirrali sohalaridan biridir. Biror tilni boshqasiga o'girishda nafaqat grammatik va leksikani, balki madaniy kontekstni ham inobatga olish zarur. Madaniyatlar o'rtasida farqlar tilning turli jihatlari, jumladan, iboralar, so'zlar, ularning ma'nolari va ishlatilishida namoyon bo'ladi. Shu boisdan, til tarjimasida faqatgina so'zma-so'z tarjima qilishdan iborat emas; balki, tilning madaniy va kontekstual omillarini hisobga olish, aniq ma'nolarni va shakllarni aks ettirish zarur.

Madaniy kontekstni hisobga olgan holda tarjima qilish, tarjimonning faqat grammatikani bilishidan ko'ra, tilning chuqurroq anglashini, ikki madaniyat o'rtasidagi tafovutlarni tushunishni talab qiladi. Har bir til o'ziga xos ijtimoiy, tarixiy, diniy va madaniy kontekstlarga ega bo'lib, bu omillar so'zlarning ma'nosini, ularning ishlatilish joylarini va usullarini shakllantiradi. Bunday farqlar tarjima jarayonida ko'plab qiyinchiliklar yaratadi, chunki ba'zi so'zlar yoki iboralar boshqa madaniyatda to'g'ri anglashilmasligi mumkin yoki umuman mavjud bo'lmasligi mumkin.

Masalan, biror madaniy kontekstga xos bo'lgan iborani boshqa tilga tarjima qilishda, bu iborani to'liq anglash uchun targ'ib qilinayotgan madaniyatning tarixiy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Bu holatda, so'zlarning ma'nosi, ular ishlatilgan muhit va ular orqali berilayotgan subtekst ma'no muhim o'rin tutadi. Buning natijasida, tarjimon nafaqat to'g'ri so'zlarni tanlab, lekin ularning kontekstual va madaniy mosligini ta'minlashi kerak.

Maqolada madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda so'z va iboralarni tarjima qilishda uchraydigan asosiy muammolar, madaniy tafovutlar va tarjimaning samarali strategiyalari ko'rib chiqiladi. Madaniyatlararo muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va bu jarayonda yuzaga keladigan tarjima xatoliklari, shuningdek, ularni qanday qilib minimallashtirish mumkinligi haqida tahlillar olib boriladi. Madaniy kontekstlarni hisobga olish, faqat tarjima jarayonini soddalashtirish bilan cheklanmay, balki madaniyatlararo muloqotni samarali olib borishga ham xizmat qiladi.

Asosiy qism: Tarjima jarayonida so'z va iboralarning to'g'ri va samarali o'girilishi ko'plab omillarga bog'liq. Ular orasida tilning grammatik xususiyatlari, leksik tarkibi va, albatta, madaniy kontekst o'ziga xos rol o'ynaydi. Madaniy kontekstni hisobga olish tarjima jarayonining markaziy qismi bo'lib, tarjimonning o'zi yaxshi tushunishi lozim bo'lgan bir qator asosiy tamoyillarni taqdim etadi.

Madaniy kontekstni hisobga olish tarjima jarayonida o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Har bir madaniyat o'zining ijtimoiy, diniy, tarixiy va geografik xususiyatlariga ega. Madaniyatlararo tafovutlar so'zlar va iboralarni talqin qilishda sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Misol uchun, ba'zi iboralar va an'analarning bir madaniyatdagi ahamiyati boshqa madaniyatda mavjud emas. Shunday qilib, tarjimonning vazifasi nafaqat so'zning lug'aviy ma'nosini, balki uning madaniy kontekstda qanday ishlatilishini ham tushunishdir.

Masalan, ingliz tilidagi *"time is money"* iborasi anglo-amerikan madaniyatida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lsa, boshqa madaniyatlarda bu iboraning ma'nosi yoki ishlatilish konteksti boshqacha bo'lishi mumkin. O'zbek tilida esa, bunday iboraga o'xshash yoki unga to'g'ri keladigan tushunchalar bo'lishi mumkin, ammo ularning ta'siri va qo'llanilish shartlari boshqacha bo'ladi. Shuning uchun, tarjimon bu iborani nafaqat so'zma-so'z, balki uning madaniy kontekstiga mos ravishda tarjima qilishi kerak.

Madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlar til tarjimasida xatoliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu xatoliklar, ayniqsa, so'zlarning ko'p ma'nolilik darajasi va ularga bog'liq madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq. Tarjimada eng ko'p uchraydigan xatoliklardan biri, madaniy tafovutlarni e'tiborsiz qoldirishdir. Masalan, bir madaniyatda salbiy ma'no kasb etgan so'z boshqa madaniyatda ijobiy ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Yana bir misol sifatida, ingliz tilidagi *"cold"* so'zini ko'rib chiqish mumkin. Bu so'zning to'g'ri tarjimasini, uning ishlatilishiga qarab o'zgaradi: ingliz tilida *"cold"* nafaqat fizik holatni, balki *"o'zgacha sovuqqonlik"* yoki *"salqin munosabat"* ma'nolarini ham anglatishi mumkin. O'zbek tilida esa, *"sovuq"* so'zi ko'proq konkret fizik holatga tegishli bo'lib, madaniy kontekstga qarab u ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda foydalanilishi o'zgaradi.

Tarjimada xatoliklarning oldini olish uchun tarjimon madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlarni yaxshi bilishi va bu tafovutlarni hisobga olgan holda ishlashni bilishi kerak. Bu, ayniqsa, iboralarga, metaforalarga va idiosinkratik ifodalarga qaratilgan tarjimaga doir.

Tarjimada pragmatik kontekstni hisobga olish ham muhim ahamiyatga ega. Pragmatika — bu tilni amaliyotda qanday ishlatish va ularning muloqotda qanday ta'sir qilishi haqida o'ylovchi tilshunoslik sohasidir. So'zlar yoki iboralarning ma'nosi faqat grammatik jihatdan emas, balki ular qanday muhitda ishlatilishiga qarab ham aniqlanadi. Shunday qilib, tarjimon bu iborani nafaqat grammatik, balki pragmatik jihatdan ham to'g'ri tarjima qilishi kerak.

Masalan, ingliz tilidagi *"How are you?"* iborasi, ko'p hollarda oddiy salomlashish shakli sifatida ishlatiladi. Biroq, boshqa madaniyatda bu ibora samimiy so'rov sifatida qabul qilinishi mumkin. Agar tarjimon faqat so'zma-so'z tarjima qilsa, bu nafaqat muloqotning maqsadiga to'g'ri kelmaydi, balki noqulaylik yaratishi mumkin. Shu sababli, pragmatik kontekstni hisobga olish orqali, tarjimon to'g'ri niyatni ifodalashga erishadi.

Madaniyatlararo muloqotda muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun turli strategiyalar va usullarni qo'llash zarur. Ularning orasida, ko'p hollarda, madaniy kontekstni hisobga olish va tarjimadagi xatoliklarni kamaytirish uchun quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

Eksplanator tarjima: Agar so'z yoki ibora biror madaniyatda tushunarli bo'lmasa, uni boshqa tilga to'liq tushuntirish orqali tarjima qilish. Masalan, an'anaviy bayramlar yoki xalqona ifodalarni ko'pincha tushuntirib o'girish zarur bo'ladi.

O'xshashlikni topish: Har bir madaniyatda o'xshash ifodalarni topish orqali, tarjimon original ma'noni saqlab qolishga harakat qiladi. Bu usul asosan metaforalarning va iboralarning madaniy ekvivalentlarini izlashda qo'llaniladi.

Adaptsiya: Madaniy kontekstni moslashtirish orqali, tarjimon original ma'no va ifodaning yangi madaniyatdagi ijtimoiy muhitga mos kelishini ta'minlaydi.

Maqolada keltirilgan amaliy misollar orqali, madaniy kontekstni hisobga olishning ahamiyati ochib beriladi. Masalan, "break a leg" iborasining ingliz tilidagi ma'nosi "omad tilash" bo'lsa, o'zbek tilida bu ifodaning to'g'ri ekvivalenti "yaxshi ishlar" yoki "omad tilayman" bo'lishi mumkin. Bunday iboralarning o'zgarishi, madaniyatlararo o'g'irishda qanday muammolar yuzaga kelishini ko'rsatadi.

Madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda tarjima qilish, faqat tilni o'g'irish emas, balki muloqotning har tomonlama to'g'ri va samarali bo'lishini ta'minlashni anglatadi. Tarjimonlar nafaqat tilning leksik va grammatik jihatlariga, balki madaniy xususiyatlarga ham e'tibor berishlari kerak. Bu orqali madaniyatlararo muloqotni o'rganish va amalga oshirishning muvaffaqiyatli usullarini yaratish mumkin.

Xulosa qismi: Madaniy kontekstni hisobga olish, tarjima jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishi uchun eng muhim omillardan biridir. Har bir til va madaniyat o'ziga xos tarixiy, ijtimoiy, diniy va tilshunoslik xususiyatlariga ega bo'lib, bu tafovutlar tarjima jarayonini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Shuning uchun, so'z va iboralarning to'g'ri tarjimasi nafaqat lingvistik qoidalarga, balki madaniy muhitga ham bog'liqdir. Tarjimon faqat grammatik jihatdan to'g'ri tarjima qilishni emas, balki madaniy ma'nolarni, kontekstual ahamiyatni va pragmatik xususiyatlarni ham hisobga olishi lozim.

Tarjimonlarning asosiy vazifalaridan biri, ikki madaniyat o'rtasidagi tafovutlarni to'g'ri anglab, so'z va iboralarni yangi madaniyatga moslashtirishdir. Madaniy kontekstni hisobga olgan holda, tarjimonlar o'xshash iboralarni topish, pragmatik kontekstni aniqlash va madaniyatlararo muloqotning samarasini ta'minlash uchun turli strategiyalarni qo'llashadi. Bu esa tarjima jarayonining muvaffaqiyatini oshiradi, shuningdek, madaniyatlararo muloqotda to'g'ri tushunishni va hurmatni ta'minlashga yordam beradi. Bundan tashqari, madaniy kontekstni hisobga olgan holda tarjima qilish, nafaqat so'zlarning to'g'ri ma'nosini o'g'irish, balki muloqotda yuzaga keladigan ijtimoiy va etnik masalalarni ham hal qilishga imkon yaratadi. Madaniy tafovutlar tufayli yuzaga keladigan tarjima xatoliklari esa, asosan, madaniyatlararo tafovutlarni chuqur anglash va ular bilan

ishlashni talab qiladi. Bunday xatoliklarning oldini olish uchun tarjimon o'z faoliyatida madaniy muhitni mukammal tushunishi va tarjima qilish jarayonida maxsus strategiyalarni qo'llashi zarur.

Shunday qilib, madaniy kontekstlarni hisobga olish, tarjimaga yondashuvni yanada chuqurlashtiradi va til o'girishning aniq, to'g'ri va samarali amalga oshirilishiga yordam beradi. Madaniyatlararo muloqotning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun tarjimonlar, tilning grammatik va leksik jihatlari bilan birga, madaniy va pragmatik xususiyatlarni ham chuqur o'rganib, tarjima jarayonini yanada boyitishlari kerak. Madaniy kontekstni inobatga olish orqali, tarjima nafaqat lingvistik o'girishni, balki madaniyatlararo anglashuvni ham rivojlantiradi va ikki madaniyat o'rtasida to'g'ri va samimiy muloqot o'rnatish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. NASRETDINOVA, M. N., MAXMUDOVA, U. F., & MANSUROVNA, B. M. (2024). FICTION AND THE STUDY OF THE CONCEPT OF ELLIPSIS.
2. MAXMUDOVA U. F. PRAGMATIC PROBLEMS IN TEACHING ENGLISH //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – C. 498-503.
3. Marxabo Abdullayeva. Inglizchadan o'zbekchaga nasriy tarjimaning milliy-madaniy xususiyatlari (xx asr oxiri xxi asr boshlarida ingliz tilidan bevosita tarjimalar misolida). Tadqiqotlar jahon ilmiy - metodik jurnali, ISSN:3030-3613, 2024/11, Pages 40-84
4. Maxmudova U. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAQTASHNING FUNKSIONAL SEMANTIK MAYDONI //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 251-254.
5. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000- 3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334
6. Sayed Mohamed Ahmed Korayem, Sharustam Giyasovich Shamusarov, Gulnora Sattorovna Mutalova, Buzakhro Marufjanovna Begmatova, Nargiza Makhmudovna Saidova. Calling for the Use of Intermediate Language in Teaching Arabic to Non-Native Speakers, Its Foundations and Problems // Power System Texnology Journal, ISSN: 1000-3673 issue 48 (2024), -pp 2221-2236.

7. Xayrulla Khudoyorovich Khamidov, Ikrom Yusupovich Bultakov, Karima Saydanovna Raxmanberdiyeva, Sarvinoz Sayfullayevna Kasimova, Shirin Baxtiyarovna Sodiqova. Linguistic Expertise of Educational Literature: Analysis and Results // Journal Power System Technology. Vol. 48 No. 4/2024 p. 4017-4027. <https://powertechjournal.com/index.php/journal/article/view/1253>
8. Nasretdinova, M. N. (2023). Figure Of Speech In Fiction And Studying The Concept Of Ellipsis. PERFECT EDUCATION FAIRY, 1(1), 23-35.
9. Насретдинова, М. Н. (2022). ЛИНГВОМАДАНИЯТНИНГ ТИЛ ЎРГАНИШДАГИ ЎРНИ ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР. Архив научных исследований, 2(1).
10. Abdullayeva, M. "NASRIY TARJIMANING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI (XX asr oxiri XXI asr boshlarida ingliz tilidan bevosita tarjimalar misolida)." *Tadbirkorlik va pedagogika Ilmiy-uslubiy jurnal*. ISSN: 2181-2659.
11. Raxmonkulovna, Abdullayeva Marxabo. "ESP/EAP o'quvchilarining maxsus lug'atlarga bo'lgan ehtiyojlari // International Scientific and Current Research Conferences, 1 (1), 291–299." 2023,
12. Abdujabarova, Kamola Husniddin Qizi. "Analysis of Speaking Methods in Teaching Foreign Languages." *Journal of Higher Education and Academic Advancement* 1.1 (2024): 219-223.